

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Vaskapu. TAGÁNYI KÁROLY „Gyepü és gyepüelve” című tanulmányában ezt olvashatjuk: „A kőkapukon kívül helyneveinkben gyakran előfordul a *Vaskapu* név is, mely minden bizonnyal közszó is volt, mit a latin »*porta ferrea*« vagy »*claustra ferrea*« kifejezések is bizonyítanak, de ilyen vaskapun természetesen nem csakugyan vasból készült, hanem csupán erősen védett vas, vas erejével vetélkedő erejű kapukat kell értenünk” (MNy. 1913: 99—100). Szükségesnek tartott lábjegyzetet is írni hozzá: „Ennélfogva a többi *Vas*- jelzővel ellátott helyneveink is, ha csak valóban vasbányászatra nem utalnak, nevüket ilyen megerősített helyeknek köszönhetik”. HEFTY GYULA ANDORNak más a véleménye: „Azt a helyet, ahol az út sziklák közt visz el, kapunak nevezik. Ide-

tartoznak az egész ország területén előforduló *Vaskapu-k*” (NyF. 66. sz. 1912. 24). Ő 14 megyét sorol fel, s ezeket másokkal is ki lehet egészíteni. PESTY FRIGYES helynévtárában is találhatunk néhányra. Közülük csak azokat hozom, amelyek mellett magyarázat is van.

Vásárosnamény (Bereg megye): „*Vas kapu* hajdani ország út két homok domb között a homok föld kezdetén...” (MIZSER LAJOS, Bereg megye Pesty Frigyes helységnévtárában. In: Levéltári Évkönyv, Nyíregyháza, 11. 1995. 487). Hosszúmező (Máramaros megye, ma: Cîmpulung la Tisa): „*Vaskapu*, hol régen az út északi részén a’ Tisza vize folyt, dél felől egy magas hegy rengeteg erdővel állott ’s mint ily szoros hely, hol az ellenség nemigen törhetett át — neveztetett el *Vaskapunak*” (kiadás alatt). Sokkal régebbi adatok is vannak erről a helyről: 1389: „... inde inter plagas orientalem et meridionalem eundo, annectit quendam locum *Vaskapu* vocatum” (MárDipl. 92), 1406: „...unde ad eandem plagam annectit *Waskapu* apellatum” (uo. 138). Ehhez a közzétévéő APSAI MIHÁLYI JÁNOS lábjegyzetben szükségesnek látja hozzáfűzni a következőket: „*Vaskapu* [én emeltem ki — M. L.] hegyszoros Hosszúmező és Szarvasszó közt a Tisza elhagyott medre mellett; régebben megerősített hely volt, mikép nemcsak neve mutatja, de azon 6-7. mély gödör is, mely közvetlen közelében látható” (uo.). Nagyfalu (Tisza-, Szabolcs megye): „*Vaskapu*, egy hosszan nyúló ’s csaknem hegyet képező halom, jelenben szőlővel beültetve, nevét a’ hagyomány szerint onnan vette, miszerint egykor a’ fel villongások vagy talán a’ török ’s német had járatok alkalmával azon részen, hol jelenleg a’ Tokaj — Nyíregyházi ország út rajta keresztül vonúl, szintén át lévén metszve, a’ közlekedés nehezítése illetőleg meggátlása tekintetéből egyik hadviselő fél által a’ másik ellen át törhetetlenül eltorlaszolva, vagy éppen vaskapuvál elzárolva volt” (MIZSER, Szabolcs megye Pesty Frigyes 1864. évi helynévtárában. In: A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 42. 2000. 242). Komorzán (Szatmár megye, ma: Cămarzana): „meg említést érdemel a’ falú keleti részén lévő szörös — mely *vas kapunak* is neveztetik, mivel tsak ezenn az egy hejen lehet Tartotzrol Kómórzánban be hatolni ’s menni” (MIZSER, Szatmár vármegye Pesty Frigyes 1864—1866. évi helynévtárában. Nyíregyháza, 2001. 155). Erdőbénye (Zemplén megye): „*Vaskapú*: köves átjárás a Tállyai határba” (kiadás előtt). Makkoshotyka (Zemplén megye): „*Vaskapú*, két hegy közötti szorosságban — keskenyen elnyúló helyiség, mely is a’ szemléltöt bámulatra bírja”. HOFFMANN ISTVÁN és KIS TAMÁS is nagyjából ezeket tapasztalta Bihar megyében: Bagamér: „*Vaskapu*, két hegy közti szoros, hol az ellenségeknek könnyen ellene állhattak” (Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából 1864. Bihar vármegye 1—2. Debrecen, 1996—1998. 62), Debrecen: „*Vas kapú* — A H. Pályi útba. két domb közti elkeskenyedés” (uo. 152), Nagyléta: „*Vaskapú* hegy, hol szoros út van, két szekér nem térhet egymás mellett” (uo. 390). A FNEsz. a dunai Vaskapu kapcsán megemlíti: „A magyar helynévanyagban előforduló *Vaskapu* nem ritkán az egykori gyepűvédelemnek lehet az emléke: a hegyszorosokat, átjárókat egykor valóban kapuvál zárták el” (2: 471). Erre célzott éppen MOLNÁR LAJOS, a fentebb említett Nagyfalu jegyzője 1864-ben.

Eddig a vaskapuról metaforikus értelemben szoltunk. Am arról is szoltunk a leírásaink, hogy a vasból készült kapu mesterséges akadályt képezett. Mátészalka (Szatmár megye): „Ezen pusztza Sándoron van egy tálly úgy nevezett *vas kapu* nevét onnan vette hogy hajdan a Vár kertnek egész vidéke lápos posványos hely lévén, egy útja volt csak melyen a várhoz juthatni lehetett, ezen utat el zárta egy erős vaskapú erről a kapúról neveztetett el ’s tartja ma is Vas kapú nevét ezen hely” (MIZSER 2001. i. m. 242). Tisztaberek (Szatmár megye): „A mi illeti a’ nevezetesebb helyek megemlítését van ugyan egy fojó mely *Vas kapunak* neveztetik,— ez onnan eredetnek képzelik vagy inkább állítják hogy ez előtt több száz éveknéki úgy hiszik Bathory fejedelem alatt Veress Övü barátok lakták volna a helyiséget és ezeknek volt egy Vas kapujuk melyen a’ Klastromba be jártak légyen, s ezért a mai napig is neveztetik” (uo. 351). Hasonlóra gondolt KÁLNÁSI ÁRPÁD is a *Vaskapu* helynév elemzése kapcsán: „A név eredetileg erős (vasalt) falukapukra vonatkozhatott, ma zömmel határrészt jelöl” (Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük. Debrecen, 1996. 194). Ilyenre azonban a PESTY-féle gyűjtésben nem akadtam.